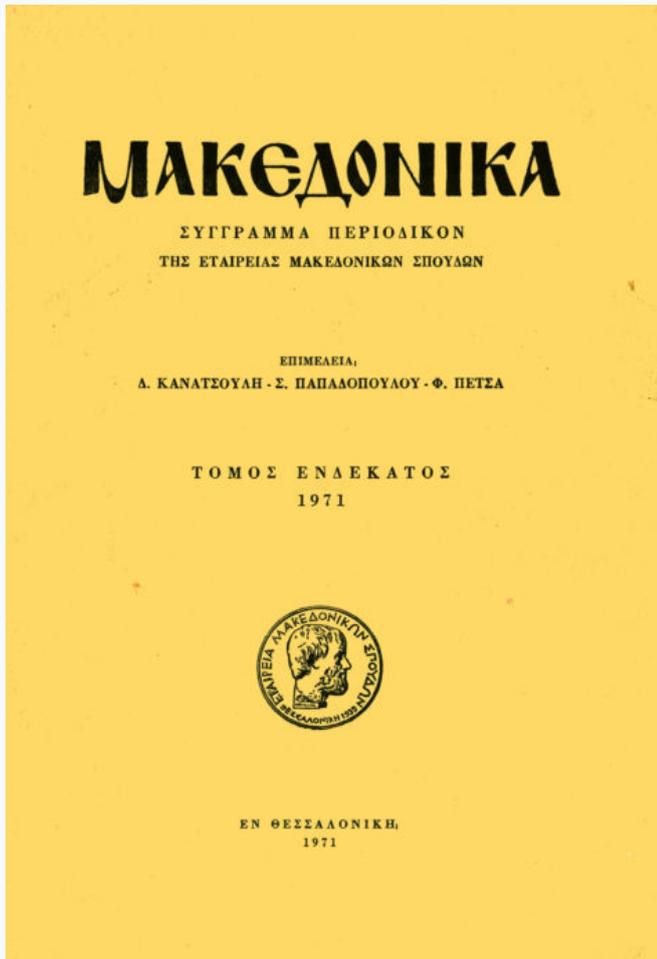

Μακεδονικά

Τόμ. 11, Αρ. 1 (1971)

Επιγραφή στους Αγίους Αναργύρους Καστοριάς

Χαράλαμπος Ν. Μπακιρτζής

doi: [10.12681/makedonika.944](https://doi.org/10.12681/makedonika.944)

Copyright © 2014, Χαράλαμπος Ν. Μπακιρτζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπακιρτζής Χ. Ν. (1971). Επιγραφή στους Αγίους Αναργύρους Καστοριάς. *Μακεδονικά*, 11(1), 324–334.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.944>

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΣΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΑΝΑΡΓΥΡΟΥΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Στὸν νάρθηκα τῆς μικρῆς βασιλικῆς τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων στὴν Καστοριά, στὰ σημεῖα ὅπου οἱ τοιχογραφίες τοῦ 12 αἰ. ἔχουν ἐκπέσει, διακρίνονται ἀρχαιότερες παραστάσεις, ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώτη τοιχογράφηση τῆς ἐκκλησίας καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν G. M i l l e t στὶς ἀρχές τοῦ 11 αἰ. (L'École Gr. dans l'Architec. Byzant. σ. 22), τὸν Α. Ὁ ρ λ ά ν δ ο σ τὰ μέσα τοῦ 11 αἰ. (ΑΒΜΕ 4 (1938) 59-60) καὶ τὸν Σ τ υ λ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η στὶς ἀρχές τοῦ 10 αἰ¹. (Καστορία, 17, πίν. 38α, 41 καὶ Λεύκωμα Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1970, σ. 263). Ἡ ὁμοιότητα τῶν θεμάτων καὶ στὰ δύο στρώματα τῶν τοιχογραφιῶν ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ τοιχογράφηση τοῦ 12 αἰ. ἀκολούθησε, ἐν μέρει ἢ συνολικά, τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ πρώτου στρώματος, τοῦ ὁποῦ διακρίνονται οἱ ἐξῆς παραστάσεις: ὁ ἅγιος Βασίλειος καὶ ὁ ἅγιος Νικόλαος στὴν ἄντυγα τοῦ νοτίου τόξου ποὺ στηρίζει τὴν καμάρα τοῦ νάρθηκα· ἕνας ἄγγελος, ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ ἡ ἅγια Ἐλένη στὸν βόρειο τοῖχο. Δίπλα τους, στὴν ἀνατολικὴ γωνία, στὴ στενὴ ἐπιφάνεια ἀνάμεσα στὴν πόρτα ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς καὶ στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκα, ὑπάρχει, στὸ ἴδιο πάντοτε στρώμα, τὸ πρῶτο, παράσταση μεσήλικα ἄνδρα σὲ στάση δέησης καὶ ἐπιγραφὴ γραπτὴ μὲ λευκὸ χρῶμα (Σ τ υ λ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η ς, Καστορία, πίν. 41β). Παράσταση καὶ ἐπιγραφὴ ὥστόσο δὲν εἶναι ἀπολύτως σύγχρονες. Ἡ μορφή τοῦ δεομένου εἶχε ἀρχικὰ ζωγραφιστεῖ, ὅπως ἐξἄλλου ὄλες οἱ παραστάσεις τοῦ πρώτου στρώματος, σὲ σκοτεινὸ γαλάζιο κάμπο. Ἡ ἐπιγραφὴ γράφτηκε ἐπάνω σὲ ἀνοιχτὸ καστανὸ χρῶμα, ποὺ κάλυψε τὸν παλιότερο σκοτεινὸ γαλάζιο κάμπο τῆς παράστασης. Κατὰ τὸν ἐπιχρωματισμὸ ἢ μορφή τοῦ δεομένου διατηρήθηκε σχολαστικὰ ἀνέπαφη. Καλύφθηκε μόνον ἕνα μέρος τοῦ ὄμου καὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχιονά του. Ποιὰ ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐπέμβασης; Πρόκειται γιὰ ἀπροσεξία ἢ γιὰ ἠθελημένη διόρθωση τῶν ἀναλογιῶν τοῦ δεομένου;

Ἡ χρονικὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν παράσταση καὶ στὴν ἐπιγραφὴ δὲν εἶναι μεγάλη, γιατί ἡ μορφή τῶν γραμμάτων αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὄλων τῶν ὑπολοίπων ἐπιγραφῶν τοῦ πρώτου στρώματος, παρὰ τὶς ἐπιμέρους

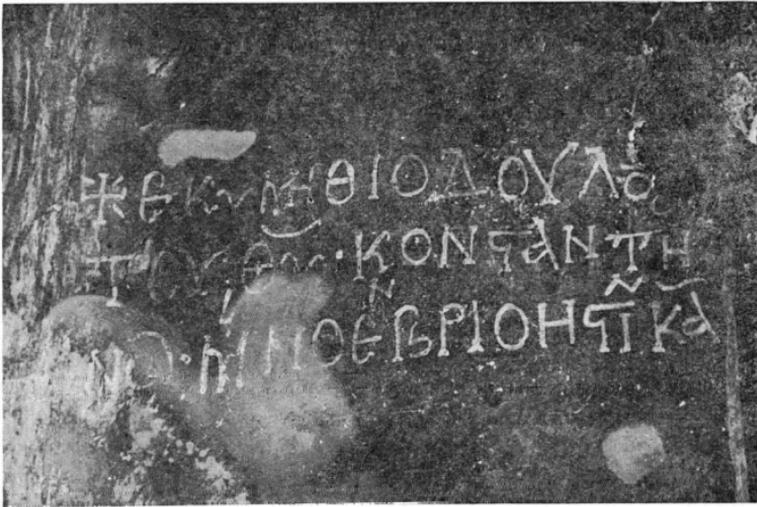
---

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ κάθε βοήθεια τοὺς καθηγητές μου κ.κ. Στυλ. Πελεκανίδη καὶ Α. Πολίτη, τὸν κ. Κ. Χατζηγάλη καὶ τὸν κ. Γ. Τουράτσουλου.

διαφορές, ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἀνήκουν στὴν ἴδια ὁμάδα (πίν. I, III/1, 2, 3).

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι γραμμένη μὲ κεφαλαῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γράμματα σὲ τρεῖς στίχους (εἰκ. 1). Ἡ στενότητα τοῦ χώρου ἀνάγκασε τὸν γραφέα νὰ συμπύκνει τὶς λέξεις, τοῦ τρίτου κυρίως στίχου. Ἔτσι δημιουργήθηκαν ὀρισμένες δυσκολίες στὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς.

Μήκος στίχων 30 ἑκατοστά. Ὑψος γραμμάτων 2-3 ἑκατοστά.

Εἰκ. 1. Ἡ ἐπιγραφή

Στίχ. 1. ΕΚΥΜΗΘΙ. Κατ' ἐξοχὴν χριστιανικὴ ἔκφραση τοῦ «ἀπέθανε». Συναντᾶται ὁμοίως καὶ στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς· ἤδη στὸν Ὅμηρο, μεταφορικά, μὲ τὴ σημασία τοῦ «ἀποθνήσκω»: «κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον» (Ἰλ. Α 241). Ἀνάλογη μεταφορικὴ σημασία ἔχει καὶ τὸ ρῆμα «ἐτελειώθη» (L a m p e, A Patristic gr. lex. 1383). Ἡ προσδοκία τῆς ἀνάστασης τῶν νεκρῶν καθιέρωσε στὰ χριστιανικὰ χρόνια τὴν πεποίθηση ὅτι θάνατος δὲν σημαίνει τέλειος ἀφανισμὸς ψυχῆς καὶ σώματος, ἀλλὰ κοίμησις προσωρινὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς τῆ Μέλλουσα Κρίση. «Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς· Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν. εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτῷ· κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται. εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει» (Ἰω. ΙΙ, 11-13). «Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τόπος κοιμητήριον ὠνόμασται,

Γινα μάθης ὅτι οἱ τετελευτηκότες οὐ τεθνήκασι, ἀλλὰ κοιμῶνται καὶ καθεύδουσι» (Ἰωάννης Χρυσόστομος. Τὰ χωρία ὅπως καὶ ἄλλα σχετικά καὶ στὸν N. B e e s, Die Griech.-Christ. Inschrif. des Pelopon. Isthmos-Korinthos, 69).

Γιὰ τοὺς ἐπιγραφικοὺς τύπους «ἐκοιμήθη», «κοιμήσις», «κοιμητήριον» βλ. N. B e e s, ἔ.ἀ., 38. Στυλ. Πελεκανίδης, Ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχρ. βασιλ. τῶν Φιλίππων, ΑΕ 1955, 163, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

Μ, Η ἐνωμένα σὲ συμπίλημα. ὑ ἀντί ΟΙ. Τὸ ὑ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀλφάβητο τῆς μικρογράμματης γραφῆς. Ἰ ἀντί Η (πρβλ. ΕΚΥΜΗΘΙ στὴν ἐκκλησία Egrî Tas τῆς Καππαδοκίας, (N. καὶ M. T h i e r r y, Nouvelles Églises rupestres de Cappadoce, 70, εἰκ. 14), τοῦ 11 αἰ. (J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, Nouvelles notes Cappadociennes, «Byzantion», τ. 33 (1963) σ. 171). Τὰ «λάθη» εἶναι πολὺ συνηθισμένες περιπτώσεις γιωτακισμοῦ (βλ. Γ. Ν. Χ α τ ζ ι δ ἄ κ ι ς, MNE Β', 587-589. M. G. L e f e b v r e, Recueil des inscript. gr.-chrét. d'Égypte, XXXVIII). Τὰ λάθη τοῦ γιωτακισμοῦ δὲν ὀφείλονται μόνον στὴν ἀμάθεια καὶ τὴν ἀδιαφορία τοῦ γραφέα (G. de J e r p h a n i o n, Les Églises rupestres de la Cappadoce, I, 163, 548-9, II, 416-7. J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, ἔ.ἀ., 129). Ἐχουν σχέση καὶ μὲ τὸν προφορικὸ λόγον καὶ τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα (E. L e g r a n d - H. P e r n o t, Précis de Prononc. gr. 14. A. M i r a m b e l, Hist. et Struct. à propos des dialectes neo-hellén. «Glotta», τ. 39 (1961), σ. 238 κ.έ.).

Ἡ μεγαλογράμματη γραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Καστοριάς ἔχει, ὅπως θὰ δοῦμε, ἔντονες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν μικρογράμματη. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο συναντᾶται στὴν μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραφὴ κυρίως ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 9 αἰ. ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 11 αἰ. Στὴν ἴδια ἐποχὴ τοποθετοῦν τὴν ἐπιγραφὴ καὶ τὰ ἀποστρωγγυλευμένα, ὄρθια, ἀσταθῆ καὶ χωρὶς καμιά ἐπιμέλεια γράμματα (Α. Σ ι γ ἄ λ α, Ἱστορία τῆς ἑλλην. γραφῆς, 216-217). Ὁ λαϊκὸς τους χαρακτήρας εἶναι φανερός. Τὰ γράμματα ὄλων τῶν ὀρατῶν ἐπιγραφῶν τοῦ πρώτου στρώματος τῶν τοιχογραφιῶν, ὅπως Α, Ε, Κ, Λ, Ν, Υ εἶναι τυπικὰ τοῦ 10 αἰ. (V. G a r d t h a u s e n, Griech. Palaeogr. πίν. 3). Οἱ ὁμοιότητες μὲ χρονολογημένα ἀκριβῶς στὸ α' μισὸ τοῦ 11 αἰ. ἀλφάβητα τῆς Καππαδοκίας (J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, ἔ.ἀ., πίν. XXIII) δὲν πείθουν πὸς εἶναι σύγχρονα, γιὰτὶ αὐτὴ ἡ ἀπομονωμένη περιοχὴ τῆς Μ. Ἀσίας ἄρχισε νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἐπίσημη βυζαντινὴ παράδοση μόνον κατὰ τὸν 10 αἰ. (N. T h i e r r y, Notes critiques à propos des peint. rupestres de Cappad. «Rev. Et. Byz.», τ. 26 (1968), σ. 348). Γι' αὐτὸ κάποια καθυστέρηση στὴν ἀφομοίωση τῶν «μητροπολιτικῶν» μορφῶν εἶναι φανερὴ καὶ δικαιολογημένη. Ἡ Καστοριά στὸν 10 αἰ. βρίσκεται στὴν περιοχὴ ἀκτινοβολίας τῆς Θεσσαλονίκης. (Γιὰ τὶς προσωρινὲς καταλήψεις τῆς Καστοριάς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στὸν 10 αἰ. βλ. N. C. M o u t s o p o u l o s, Esquisse de l'histoire de remparts de Castoria, Διεθνὲς Ἴνστιτ. Φρουριῶν, Πεπραγμ. Η'

Ἐπιστ. Συνόδου, 76). Ἡ καλλιτεχνική δραστηριότητά της αὐτὴ τὴν ἐποχή, ὅπως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς λαϊκὲς τοιχογραφίες τοῦ πρώτου στρώματος στὸν Ἅγιο Στέφανο καὶ στὸν Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως, πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Στυλ. Πελεκανίδη στὸ τέλος τοῦ 9 αἰ.-ἀρχὲς 10 αἰ. (Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, 1964, 351 κ.έ.), καὶ στοὺς Ἁγίους Ἀναργούρους, ἔχει σχέση με ἀνάλογα ἔργα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴ Θεσσαλονίκη· μετὴν Ἀνάληψη στὸν τροῦλλο τῆς Ἁγίας Σοφίας (N. καὶ M. Thierry, *Aynalı kilisse*, CA, τ. 15 (1965), σ. 145) καὶ τὴν Ἀνάληψη στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς κόγχης στὴ Ροτόντα (A. Ξυγγόπουλος, Ἡ τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ ἁγ. Γεωργ. Θεσσαλ. ΑΕ 1938, σ. 32-53).

Ἡ σύγκριση τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Καστοριάς μετὰ γράμματα ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴ τοῦ τέλους τοῦ 9 αἰ. (Ἀνάληψη Ἁγίας Σοφίας), τῶν ἀρχῶν τοῦ 10 αἰ. (ἐπιγραφή τοῦ Λέοντος Χιτζιλιάκη· βρέθηκε κοντὰ στὸ παλιὸ λιμάνι, βρίσκεται σήμερα στὸν αὐλόγυρο τῆς Ροτόντας) καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 11 αἰ. (τοιχογραφίες Ἁγίας Σοφίας, κτητορικὴ ἐπιγραφή καὶ τοιχογραφίες τῆς Παναγίας Χαλκῆων) δείχνει ὅτι τὰ γράμματα τῆς Καστοριάς ἀπομακρύνονται, χωρὶς νὰ ἀποδεδειχθῶνται, ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ 9 αἰ. καὶ τείνουν σὲ σχήματα πού καθιερώνονται στὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῶν Μακεδόνων (πίν. 1).

ΔΟΥΛΟΣ. Τὸ Υ εἶναι κεφαλαῖο. Ἡ κατάληξις -ος ἔχει μορφή συμπιλήματος (B. A. van Groningen, *Short Manual of gr. palaeogr.* 43). Αὐτὴ ἢ μορφή τῆς κατάληξης -ος (γιὰ ὅλες τὶς μορφές τῆς -ος βλ. G. F. Cereteli, *Sokrašeniija v'grečeskish' rukopisjach' preimuščestvenno ró datirovannym' rukopisjam' S. Peterburga i Moskvy*, πίν. VIII) ἐμφανίζεται στὶς ἐπιγραφὲς λίγο πρὶν τὴν β' χιλιετία καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίδρασης τῆς μικρογράμματης γραφῆς στὴ μεγαλογράμματη. Χρησιμοποιεῖται κυρίως στὴ λέξις «ἅγιος» καὶ στὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων. Στὸν Ἅγιο Στέφανο καὶ στὸν Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως, στὸ πρῶτο στρώμα τῶν τοιχογραφιῶν τους, ἢ χρῆση τοῦ συμπιλήματος τῆς -ος εἶναι γενικὴ. Στὶς τοιχογραφίες τῆς Καππαδοκίας τὸ συμπλήμα τῆς κατάληξης -ος ἐμφανίζεται λίγο ἀργότερα, στὸ β' μισὸ τοῦ 10 αἰ. (J e r p h. II, 424. N. καὶ M. T h i e r r y, ἔ.ἀ., πίν. 84, 85. J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e ἔ.ἀ., πίν. XXIII). Καθυστερημένα ἐμφανίζεται στὴν Καππαδοκία (11-12 αἰ. J e r p h, ἔ.ἀ., I, 384¹ πρβλ. P. L. V o c o t o p o u l o s, *Fresques du XI siècle à Corfou*, CA XXI (1971) 157²⁴) καὶ τὸ συμπλήμα Α μέσα σὲ Ο, πού ἀντικαθιστᾷ τὴν λέξις ὁ «ἅγιος» στὶς ἐπιγραφὲς τῶν ὀνομάτων. Στὴν Καστοριά συναντᾶται ἠωρίτερα· στοὺς Ἁγίους Ἀναργούρους, στὴν ἐπιγραφή τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου (πίν. 1) καὶ στὸν Ἅγιο Στέφανο, στὴν ἐπιγραφή τοῦ ἁγίου Ματθαίου. Ἡ χρῆση τοῦ ὠστόσο

I		II	III			IV	V	
1	2		1	2	3		1	2
A	A	AA	α	Αα [ⓐ]	Αα	α [ⓐ]	A	Αα
B	B	BB	β		β	β	BB	BBB
·	Γ	Γ	γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ
·	Δ	Δ	Δ	Ε	Ε	Δ	Δ	Δ
·	Ε	Ε	Ε	Ϝ	Ϝ	ΕΕ	Ε	Ε
·	Σ		Ϝ				Ϝ	Ϝ
·	Ζ	Ζ	Ζ	Η			Ζ	Η
·	Θ	Θ	Θ	Η		Η	Θ	Θ
·	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι
·	ΚΚ	ΚΚ	ΚΚ	Κ	Κ	Κ	ΚΚ	ΚΚ
·	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ		Λ	Λ
·	Μ	Μ	Μ			Μ	Μ	Μ
·	Ν	Ν	ΝΝ _ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν
·	Ξ	Ξ					Ξ	
·	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο
·	Π	Π					Π	Π
·	Ρ	Ρ	Ρ			Ρ	Ρ	Ρ
·	Γ	Γ			Γ	Γ	Γ	Γ
·	Τ	Τ	Τ			Υ	Υ	Υ
·	Φ	Φ	Υ				Φ	Φ
·	Χ	Χ					Χ	
·	Ω	Ω	Ϙ	Ϙ		ω	ω	ω

Πίν. I - Πίνακας αλφαβήτων

I/1-Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης. Κτητορική επιγραφή τρούλλου τέλος 9 αι. I/2-Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης, επιγραφή Αναλήψεως στον τρούλλο, τέλος 9 αι. II-επιγραφή Λέοντος Χιτζιλίκη, άρχές 10 αι. III/1-Αγ. Ανάγυρροι Καστοριάς, επιγραφή Κωνσταντίνου. III/2-Αγ. Ανάγυρροι Καστοριάς, επιγραφές άγ. Κωνσταντίνου και Έλένης. III/3-Αγ. Ανάγυρροι Καστοριάς, επιγραφές άγ. Βασιλείου και Νικολάου. IV/Αγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης, τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα, άρχές 11 αι. V/1-Παναγία Χαλκίων, κτητορική επιγραφή υπερθύρου, 1028. V/2-Παναγία Χαλκίων, τοιχογραφίες, 1028.

στις ἐπιγραφές αὐτῶν τῶν δύο ἐκκλησιῶν (τοιχογραφίες πρώτου στρώματος) δὲν εἶναι καθολικὴ ἀλλὰ μᾶλλον ἐξαιρέσιμη.

Στίχ. 2. ΤΟΥ ΘΥ. Sacrum nominum. Συντομογραφία τοῦ Θεοῦ. Τὸ Υ τοῦ ἄρθρου εἶναι κεφαλαῖο. Τὸ υ τοῦ «Θεοῦ» μικρό. Υ ἢ υ γράφεται χωρὶς διάκριση ἀπὸ τὸν γραφέα τῆς ἐπιγραφῆς. Μετὰ τὸ «Θεοῦ» τελεία.

«Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ». Χαρακτηριστικὸς καὶ πολὺ γνωστὸς χριστιανικὸς ἐπιγραφικὸς τύπος. Ἐδῶ τὸ ἀρχαιότερο παράδειγμα στὴν Καστοριά καὶ ἀπὸ τὰ πρωϊμότερα γνωστά μου παραδείγματα.

Ἐπιγραφή μὲ παρόμοιο περιεχόμενο στὸν 11 αἰ. δὲν ὑπάρχει, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, στὴν Καστοριά. Στὸν 12 αἰ. (1198) ἀνήκει ἓνα χάραγμα στὴ δυτικὴ ὄψη τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων (ABME τ. 4 (1938), σ. 58, εἰκ. 40¹) μὲ τὸν ἐξῆς τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα», πού εἶναι καὶ ἡ χαρακτηριστικώτερη μορφή του γιατί περιέχει πλήρη χρονολογία. Στὸ τέλος τοῦ 13 αἰ., στὸ 1295 καὶ 1297 (ABME, ἔ.ἀ., 58 εἰκ., 40^{2,3}), ἀνήκουν δύο ἀκόμη χάραγματα μὲ παρόμοιο περιεχόμενο στὴ δυτικὴ ὄψη τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων. Τὸ πρῶτο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - ἔτος». Τὸ δεύτερο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα». Ἐνα τέταρτο χάραγμα, ἀδημοσίευτο, στὸ ἴδιο μέρος ἀρχίζει μὲ τὸ «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ...». Στὸ τέλος τοῦ 13 αἰ., ἢ ἀρχὲς τοῦ 14 αἰ. τοποθετεῖ ὁ Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ς (ABME, ἔ.ἀ., 115) τὴν ἐπιγραφή τοῦ Θεοδώρου Λιμνεώτη, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται σὲ στάση προσφορᾶς στὸν νάρθηκα τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, κάτω ἀπὸ τὴν σκάλα πρὸς τὸ ἀσκηταριὸ (ABME, ἔ.ἀ., εἰκ. 80, 81 καὶ Σ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η ς, Καστορία, πίν. 99α). Ἔχει παρόμοιο τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας» καὶ «ἔτος» συμπληρώνει ὁ Α. Ὁρλάνδος. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν προσθήκη, ἡ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου θὰ πρέπει, βάσει τοῦ ἐπιγραφικοῦ τύπου, νὰ παρεμβληθῆ ἀνάμεσα στὸν μήνα καὶ στὸ ἔτος. Στὸν 14 αἰ. δὲν ὑπάρχει ἀνάλογο παράδειγμα στὴν Καστοριά. Στὸν 15 αἰ. χρονολογοῦνται δύο γραπτὲς ἐπιγραφές, καὶ πιθανῶς, μιὰ τρίτη, στὶς παραστάσεις κοιμηθέντων, πού εἰκονίζονται σὲ στάση δέησης στὴ νότια ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Ταξιάρχου τῆς Μητροπόλεως. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦ 1436 (ABME, ἔ.ἀ., 103, εἰκ. 69¹, 72). Προηγεῖται τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ μὲ τὸν τύπο τοῦ «μνήσθητι Κύριέ μου Χριστέ τῆ δούλη σου Εὐφροσύνη» καὶ ἀκολουθεῖ «ἐκοιμήθη - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος». Ἡ δεύτερη εἶναι τοῦ 1439 (ABME, ἔ.ἀ., 103, εἰκ. 69², 70). Ἀκολουθεῖ τὸν πλήρη τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα». Στὴ μεταγραφή (ἔ.ἀ. 103) τὸ ὄνομα τοῦ μήνα γράφεται συντομογραφικὰ καὶ ἡ ἡμερομηνία παραλείπεται λόγφ ἀβλεψίας, ἐνῶ διακρίνονται πολὺ καθαρὰ στὴν ἐπιγραφή καὶ στὸ πανομοιότυπο (ἔ.ἀ., 101, εἰκ. 69²), «Ἰουλίφ ΚΑ'». Ἡ τρίτη ἐπιγραφή

(ΑΒΜΕ, ξ.ά., 102, εικ. 71), «έκοιμήθη ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ μηνὶ ἔτους», δὲν ἔχει οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, οὔτε τοῦ μήνα οὔτε καὶ τὸ ἔτος. Μήπως ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀτέλειωτη; Στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μαγαλειοῦ ὑπάρχει ἐπιγραφή τοῦ 1505 (ΑΒΜΕ, ξ.ά., 166, εικ. 114. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η ς, ξ.ά., πίν. 176) μὲ παρόμοιο τύπο: «έκοιμήθη ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - ἔτος» δίπλα σὲ μορφή δεομένου.

Ὁ ἐπιγραφικὸς αὐτὸς τύπος ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένος. Ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ τὸν 10 αἰ. καὶ μετὰ στὴν Θεσσαλονίκη (Μ. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, Μακεδονία, 544. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, 14. καὶ Μ. Σωτηρίου. Ἡ βίασ. τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης 22, 8), στὴν Θράκη (Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ἀρχαιότητες καὶ ἐπιγρ. τῆς Θράκης, συλλεγ. κατὰ τὸ ἔτος 1885, προσετέθησαν καὶ τινες ἐπιγρ. Μακεδονίας, ΕΦΣΚ, Παράρτημα τοῦ 17 τόμου (1887) 101). Σὲ ἐπιγραφή Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1387 (C. G. Curtis - Σ. Ἀριστάρχης, Ἀνέκδ. ἐπιγρ. Βυζαντίου, ΕΦΣΚ, Παράρτημα 16 τόμου (1885) 38, ἀριθ. ΡΜΘ'), στὴν Μ. Ἀσία (ἐπιγραφή τοῦ 10-11 αἰ. H. Grégoire, Recueil des inscript. gr. chrét. d'Asie Mineure, ἀριθ. 337, τοῦ 1006 στὰ Θυάτειρα, ξ.ά., ἀριθ. 327, τοῦ 1118 στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὰ Μύρα, ξ.ά. ἀριθ. 292), στὴν Καππαδοκία (στὸ παρεκκλήσι τοῦ Δανιὴλ μὲ ἀρχαῖες τοιοχογραφίες, Jerph., ξ.ά., I, 173, στὸν Ἅγιο Βασίλειο βορείως τῆς Djemil, ξ.ά., II, 125, στὴν ἁγία Βαρβάρα ἀρχὲς 11 αἰ., ξ.ά., II, 308, σὲ ἐγγράρακτη ἐπιγραφή στὴν κοιλάδα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, ξ.ά., πίν. 185, 2. H. Rott, Kleinasiat. Denkmaler... 145, σὲ δύο ἐπιγραφὲς τοῦ 1293 στὸ Ὀρτάκιοι, Jerph. II, 243, Rott, 150. H. Grégoire, Rapport sur un voyage d'exploration... BCH τ. 33 (1909) ἀριθ. 93-94, ἐπιγραφὲς τοῦ 15 αἰ. BCH 33 (1909), ξ.ά., ἀριθ. 63-64), στὴν Κύπρο (ἐπιγραφή τοῦ 1009 στὸν νάρθηκα τῆς Παναγίας Ἀσίνου, A. Parageorghiou, Masterpieces of the Byzant. Art of Cyprus, 17, πίν. XIII, σὲ ἐνθυμήσεις κυπριακῶν χειρογράφων τοῦ 13-14 αἰ¹. Κυπρ. Σπ. 15 (1951) ἀριθ. 25-62, σὲ τρεῖς ἐγγράρακτες ἐπιγραφὲς τοῦ 14 αἰ. Κυπρ. Σπ. 4 (1940) 28, 29, 31). Στὴν Αἴγυπτο ἐπικρατεῖ ὁ τύπος «έκοιμήθη ὁ μακάριος» (Lefebvre, ξ.ά., καὶ κυρίως ἐπιγραφὲς τῆς Rodah, σ. 33 κ.έ.) εἶναι ὁμοῦ παλαιότερος τοῦ προηγούμενου.

Καὶ οἱ δύο τύποι ἀναφέρονται στὸ γεγονός τοῦ θανάτου, γι' αὐτὸ μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἀκολουθεῖ μόνον ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς τῆς κοίμησής του. Ὁ ἐπιγραφικὸς τύπος ἀρχίζει μὲ τὸ «έκοιμήθη ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ», ἀκολουθεῖ τὸ ὄνομα καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ νεκροῦ καὶ τελειώνει μὲ τὸν χρονικὸ προσδιορισμὸ. Τὰ δύο πρῶτα μέρη, ποῦ ἀποτελοῦν τὸν κορμὸ τῆς ἐπιγραφῆς, παραμένουν πάντοτε σχεδὸν ἀμετάβλητα. Μεταβλητὸς εἶναι

1. Χρωστῶ τὴν ὑπόδειξη στὸν κ. Α. Παπαγεωργίου, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ.

μόνον ὁ χρονικός προσδιορισμός. Οἱ δύο παράγοντές του, μήνας - ἡμερομηνία καὶ ἔτος μὲ — συχνά — ἰνδικτιώνα, εἶτε συνυπάρχουν, ὅποτε ἔχουμε πλήρη χρονικό προσδιορισμό, εἶτε ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο παραλείπεται. Στὴν περίπτωση ποὺ ὁ χρονικός προσδιορισμός περιέχει μόνο μήνα καὶ ἡμερομηνία ἢ ἀναφορὰ στὴν ἡμερομηνία δὲν γίνεται πάντοτε μὲ τὴν χρονικὴ δοτικὴ, π.χ. «ἀπρίλιω Η'», ἀλλὰ μὲ τὴν ἐμπρόθετη αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ «εἰς τὰς» (G r é g o i r e, ἀριθ. 327, 337. BCH 33 (1909), ἔ.ἀ., ἀριθ. 71, ὅπου ὁ χρονικός προσδιορισμός ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μήνα καὶ τὴν ἡμερομηνία περιέχει καὶ ἰνδικτιώνα, ἀριθ. 85-87, ὅπου ἀντὶ τοῦ «ἐκοιμήθη» χρησιμοποιεῖται τὸ «ἐτελειώθη»), ἢ σπανιότερα ἐνικοῦ «εἰς τὴν» (σὲ ἐνθυμήσεις κυπριακῶν χειρογράφων Κυπρ. Σπ. τ. 15 (1951), ἀριθ. 35, 39. 17 (1953), ἀριθ. 39, 77. 23 (1959), ἀριθ. 39). Χρήση τῆς «εἰς τὰς» γιὰ προσδιορισμὸ ἡμερομηνίας συναντᾶται καὶ σὲ ἐπιγραφὰς διαφοροτικοῦ περιεχομένου (M. R e s t l e, Byzant. wall paint. in Asia Minor, I, 141). Εἶναι μορφὲς τῆς δημοτικῆς (γιὰ τοὺς δημοτικούς τύπους στὶς καππαδοκικὲς ἐπιγραφὰς καὶ γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα μελέτης τους βλ. Α. Π ο λ ῖ τ η ς, Βυζαν. ἐπιγραφικά, «Ἑλληνικά», τ. 24 (1971), σ. 126). Ἐμφανίζονται στὸν 9-10 αἰ. ποὺ εἶναι περίοδος γενικωτέρων μεταλλαγῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

Στὶς δύο ἐπιγραφὰς τοῦ Ὁρτάκιοι μετὰ τὸ «ἐκοιμήθη...» διευκρινίζεται ὁ τόπος ταφῆς: «ἔθετο ἐν τῇ ἀγίᾳ μονῇ ταύτῃ». Γι' αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ δεχτοῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ...» στὸν Ἅγιο Στέφανο Καστοριάς, «δηλοῖ σαφῶς ὅτι ἐνταῦθα εἶχε ταφῆ ὁ δωρητὴς Θεόδωρος Λυμνεώτης» (ΑΒΜΕ, ἔ.ἀ., 115). Τὸ περιεχόμενο ἔχει περισσότερο χαρακτῆρα ἐνθύμησης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὰς ἐπιγραφὰς αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι χαραγμένες σὲ πλάκες, ποὺ μὲ μεγάλη πιθανότητα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἐπιτύμβιες. Οἱ γραπτὲς ἢ οἱ ἐγγράφακες ἐπιγραφὰς στοὺς τοίχους τῶν ἐκκλησιῶν ἔχουν σαφῶς χαρακτῆρα ἐνθύμησης, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἐνθυμήσεις τῶν κυπριακῶν χειρογράφων.

Χαρακτηριστικὸς παλαιοχριστιανικὸς ἐπιτύμβιος τύπος εἶναι «κοιμητήριον διαφέρον» (N. B e e s, ἔ.ἀ., 39). Γνωστότερος, ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα (W. P e e k, Griech. Vers - Inschriften. Grab-Epigramme, 83) ἕως σήμερα, εἶναι τὸ «ἐνθάδε κείται» ἢ «ἐνθάδε κατέκειται» (P. P e r t r i z e t, Inscript. de Philppes, BCH, τ. 24 (1900), σ. 307. L. R o b e r t, Épitaphes chrétiennes, «Hellenica», τ. I (1940), σ. 33. C. M. K a u f m a n n, Handbuch der Altchristl. Epigr. 63, Grégoire, ἀριθ. 5. BCH, τ. 33 (1909), ἔ.ἀ., ἀριθ. 12, 22, 84. F. P a p a z o g l o u, Épitaphe chrétienne d'Héraclée des Lyncestes, «Recueil de Trav. de la Facul. de Philos. de Beograd», τ. XI-I (1970), σ. 94. Γ. Σ ω τ η ρ ῖ ο υ, Ἡ χριστ. κατακόμβη τῆ νήσου Μήλου, ΠΑΑ 1928, 36 N. B e e s, ἔ.ἀ., 56. Ν. καὶ Μ. T h i e r r y, ἔ.ἀ., 68, 69. Σ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ς - K. X. Φ α τ ο ῦ ρ ο υ, Ἐπιγραφὰς τῆς Πάτμου, 24). Καὶ οἱ δύο τύποι, σὲ σύγ-

κριση με τούς προηγούμενους, αναφέρονται στον τόπο ταφής του νεκρού, γι' αυτό και οι σχετικές επιγραφές γράφονται επάνω στους τάφους.

ΚΟΝΣΤΑΝΤΗΝΟΣ. Ο αντί Ω. Φαινόμενο πολύ συχνό. Το Ω σχεδόν λείπει από τη Καππαδοκία. (Jerph., ξ.ά., I, 165, 197, 292. Ν. και Μ. Thierry, ξ.ά. 112). Η αντί Ι. Το όνομα γράφεται συχνά με την ίδια ορθογραφία (Ν. και Μ. Thierry, ξ.ά. 107). Για τις ταιλαιωρίες του ονόματος βλ. Ch. Makaronas, Via Egnatia and Thessal., Stud. Repres. to D. M. Robinson, I, 383⁸). Το Α επηρεασμένο από το α μικρό. Κωνσταντίνος ονομάζεται ο δεόμενος άνδρας κάτω από την επιγραφή. Εικονίσθηκε σ' αυτή την στενή επιφάνεια του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα γιατί δέεται προς τον ομώνυμό του άγιου Κωνσταντίνο. Είμαι, πιθανώς, κάποιος δωρητής της εκκλησίας των 'Αγίων 'Αναργύρων, αν και δεν κρατά, όπως συνήθως, όμοίωμα εκκλησίας. Παράσταση γενειοφόρου άνδρα σε στάση δέησης και επιγραφή «έκοιμήθη ο δούλος του Θεού 'Αλέξιος» υπήρχε στην κάτω ζώνη τοιχογραφιών στον βόρειο τοίχο του νάρθηκα του μικρού βυζαντινού ναΐσκου του 'Αγίου Νικολάου στη Θεσσαλονίκη. 'Ο ναΐσκος βρισκόταν πίσω από την Μητρόπολη και κάηκε τον Αύγουστο του 1890. 'Ο Π. Ν. Παπαγεωργίου αναγνώριζε σ' αυτή την πολύ συγγενική παράσταση τον κτήτορα της εκκλησίας (Θεσσαλονίκης Ιστορικά και αρχαιολογικά, 14). Μετά το «Κονσταντηνος» τελεία.

Στίχ. 3. $\overset{\eta}{M} = \overset{H}{M} \overset{I}{H} \overset{H}{N}$. 'Ανάμεσα στις συντομογραφίες και γραφές του μηνός, μηνί Μ, Μ, ΜΗΝ, ΜΝΙ (N. Bees, ξ.ά., 57) περισσότερο γνωστή είναι ή συντομογραφία $\overset{H}{M}$ (T. B. Mitford, New Inscript. from Early Christ. Cyprus, «Byzantion», τ. 20 (1950), σ. 174. Στυλ. Πελεκανίδης, Χριστιαν. επιγρ. εκ Καισαρείας της Άνω Μακεδονίας, τόμ. Άμαντου, 467, όπου πολλά παραδείγματα). Στην επιγραφή της Καστοριάς το υπερκείμενο γράμμα (η) δεν είναι Η κεφαλαίο αλλά η μικρό. Είμαι παραλλαγή της προηγούμενης συντομογραφίας $\overset{H}{M}$ και οφείλεται σε επίδραση της μικρογράμματης γραφής στη μεγαλογράμματη. Δεν μπορεί να είναι παλιότερη από τον 9 αϊ. Το φαινόμενο είναι σπάνιο, απ' όσο γνωρίζω. Άνάλογο παράδειγμα σε επιγραφή του 1145 από την Δράμα (Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ξ.ά., 109).

Παραπλήσια με τις δύο προηγούμενες συντομογραφίες του μη(νός) είναι ή συντομογραφία $\overset{h}{M}$ που συναντάται στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Διαβάζεται κι εδώ «μη(ν)» (A vi Yonah, Abbreviations in gr. inscript.

the Near East BC 200-AD 1100, 85). Θεωρεῖται δηλαδή τὸ ὑπερκείμενο γράμμα ὡς τὸ λατινικὸ h, ποὺ ἀντικαθιστᾷ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὸ ἑλληνικὸ Η (W. Wroth, Catal. of the Imper. Byz. Coins in the Brit. Mus. 331¹, 391, πίν. XLV 16, 17. Byz. Coins in the D. O. Coll. and in the Whittemore Coll. P. Grierson, Part I, Phocas and Heraclius, 274, σημ. 69-71) καὶ ὄχι ὡς τὸ λατινικὸ h (N), ποὺ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου (A. Σιγάλα, 195. H. Longuet, Introduction à la numism. byz. 44) ὁπότε καὶ ἡ συντομογραφία θὰ διαβαζόταν «μ(ή)ν».

N

NOEBPIO. Τὸ ὑπερκείμενο N εἶναι τὸ γράμμα N κι ὄχι συντομογραφία. Τῆ θέση τοῦ γράμματος τὴν ἐπέβαλε ἡ στενότητα χώρου τῆς ἐπιγραφῆς.

Πρβλ. τὸν τύπο NOENBPIO σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1014 ἀπὸ τὴν Ἔφεσο (Grégoire, ἔ.ἀ., ἀριθ. 155) καὶ σὲ ἐπιγραφή στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου στὸ Πάνιον Θράκης (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ἔ.ἀ., 92, πίν. Γ⁴). N ἀντὶ M («συνβίου» ἀντὶ «συμβίου» BSA 15 (1908-9) 183, στὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων, Δ. Εὐαγγελίδη, Ἡ Παναγία Χαλκέων, πίν. 1) εἶναι φαινόμενο πολὺ συχνὸ στὶς ἐπιγραφές (N. Βέη, Πεντήκοντα χριστιαν. καὶ βυζαντιακῶν ἐπιγρ. νέαι ἀναγνώσεις, AE 1911, 100) καὶ ὀφείλεται σὲ ἐπίδραση τοῦ προφορικοῦ λόγου.

N⁻

ΗΖΙΚΑ — Ὁ ἐπιγραφικὸς τύπος «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ» στὴν χαρακτηριστικώτερη μορφή του ἔχει, ὅπως εἶδαμε, μετὰ τὸν μῆνα ἡμερομηνία, ἔτος καὶ ἰνδικτιῶνα. Δὲν θὰ διστάζαμε νὰ διαβάσουμε στὰ τέσσερα τελευταῖα γράμματα κι αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς κάποια χρονολογία (τὸ Η = ὀγδόη, δηλ. μῆνι Νοεμβρίῳ ὀγδόη), ἂν μπορούσαμε μὲ βεβαιότητα νὰ διορθώσουμε τὸ ΖΙΚΑ σὲ ΖΥΚΑ (=6421=912), ἀφοῦ τὸ ἔτος αὐτὸ συμπίπτει μὲ τὴν χρονολόγησι τῶν τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὸν Στυλ. Πελεκανίδη στὶς ἀρχές τοῦ 10 αἰ. Λάθη διάφορα σὲ χρονολογίες ἐπιγραφῶν εἶναι κοινὸς τόπος. Ἀντικατάσταση τοῦ Y μὲ I συνηθίζεται στὶς ἀρχές τοῦ 10 αἰ. (A. Τσοπανάκης, Μικρὴ συμβολὴ στὴν ἐξέλιξι τοῦ φωνηεντισμοῦ, τόμος Μ. Τριανταφυλλίδη, 436). Μποροῦμε ὁμως νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς γίνονται λάθη φωνηεντισμοῦ (γιωτακισμοί) στὶς χρονολογίες; Ἡ ὑπερκείμενη κατάληξι τῆς δοτικῆς -φ σὲ χρονολογίες, ὅπως π.χ. ΖωΠωΝωζω (I. E. Καραγιαννόπουλος, Βυζαντ. διπλωμ. Α', 251, ἀριθ. 56), «ΖωΔ'» στὴν Κομπελίδικη Καστοριάς (ABME, ἔ.ἀ., 135), «ΖωΞΑ'» στὴ Ρασιώτισσα Καστοριάς (ABME, ἔ.ἀ., 159) δείχνει πὼς τὰ γράμματα τῶν χρονολογιῶν διαβάζονταν ὡς τακτικὰ ἀριθμητικὰ (πρβλ. Καραγιαννόπουλος, 275, ἀριθ. 85) κι ὄχι ὡς γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου.

Ἔτσι ἡ ἀνίχνευση χρονολογίας, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, στὰ τελευταῖα τέσσαρα γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ θὰ ἔδινε ὄχι μόνον τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου ἀλλὰ καὶ τὴν ὀριστικὴ χρονολόγησι τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ πρώτου στρώματος τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων πρέπει νὰ θεωρηθῆ «εὐτυχῆς σύμπτωσης».

Γι' αὐτὸ προτείνεται δευτέρη ἀνάγνωσι, ποὺ δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς τύπους χρονικοῦ προσδιορισμοῦ ἐπιγραφῶν, μὲ παρόμοιο περιεχόμενο.

N—

HCICA — «εἰς τὴν εἰκοστὴν πρώτην». Ἡ ἀντι EI, I ἀντι H. Τὸ N τοῦ ἄρθρου «τὴν» ὑπερτίθεται λόγῳ στενότητος χώρου. Δὲν εἶναι συντομογραφία. Αὐτὸς ὁ τύπος χρονικοῦ προσδιορισμοῦ εἶναι μοναδικὸς στὴν Καστοριά. Πιθανῶς ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Θεοδώρου Λιμνεώτη στὸν Ἅγιον Στέφανον «ἔκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μῆνας», ἂν συμπληρωθῆ μόνον μὲ ἡμερομηνία, εἶναι ἕνα ἀκόμη παράδειγμα συνοπτικοῦ χρονικοῦ προσδιορισμοῦ στὴν Καστοριά μετὰ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Κωνσταντίνου στοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους.

Ἡ ἐπιγραφὴ διαβάζεται συνολικά:

Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος
τοῦ Θεοῦ Κωνσταντῆ
νος μηνὶ Νοεμβρίῳ εἰς τὴν ΚΑ'.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Ν. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

R É S U M É

Charalambos Bakirtzis, Une inscription de l'église Aghii Anargyroi à Kastoria.

C'est la première fois qu'on publie cette inscription peinte en sec sur les fresques de la première période de l'église Aghii Anargyroi à Kastoria. D'après l'analyse de son type, l'inscription se lit: «Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Κωνσταντῆνος μηνὶ Νοεμβρίῳ εἰς τὴν ΚΑ'». Au dessous de l'inscription se trouve la figure d'un homme barbu et orant, qui est, peut être, le donateur de l'église.